

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

den än Edström med sin djupa kunskap i ämnet. Sagorna ses genomgående i ett brett perspektiv och placeras in inte bara i Lindgrens författarskap utan också i en vidare kontext, där Edström särskilt uppmärksammar utvecklingen i vuxenlitteraturen. Astrid Lindgren har inte bara sin förankring i en folkloristisk tradition. Edström betonar hur hon också hör hemma i den romantiska traditionens strömfåra i dikt och konst. T.ex. ligger metaforiken i *Mio, min Mio* nära den i Atterboms *Lycksalighetens ö*. Beträffande *Nils Karlsson Pyssling*, där sagans symboliska form får gestalta ett psykiskt skeende, pekar Edström på paralleller med 1940-talets litterära klimat med dess förtätade symbolsspråk. Inte minst viktig är parallellen med 1940-talets nya intresse för barnet, leken och fantasin. Leken, som hos Lindgren får arketyperns karaktär, rymmer också stråk av ångest och ensamhet, inslag som ofta förekom i 1940-talslitteraturen. Vidare kan man se hur det skymningstema, vilket förenar flera av sagorna i *Nils Karlsson Pyssling*, anslår en stämning som har mycket gemensamt med 1940-talets vuxenlitteratur. Däremot skiljer sig Lindgrens sagor på denna punkt från den klassiska sagan med dess konturskarpa värld, tydligt målad i vitt och svart.

Edström visar vidare på intressanta likheter mellan Lindgren och Harry Martinson. De har båda, menar hon, ett utpräglat sinne för sagans magi, och naturen utgör för båda en viktig inspirationskälla. 1950-talets intresse för kosmos kan man enligt Edström se återspeglat både i Lindgrens *Mio, min Mio* och i Martinsons diktsamling *Cikada*, där *Aniara* började publiceras. Flera påpekanden och observationer av liknande slag kryddar kontinuerligt Edströms analyser. Därmed öppnar hon vägen för fortsatta studier och stimulerar till fördjupade undersökningar av det komplexa växel-spelet mellan barn- och vuxenlitteratur, ett område som under senare år kommit att inta en alltmer framträdande plats i barnlitteraturforskningen. Edström pekar på intertextuella samband mellan Lindgren och Lars Forsell, Gustav Sandgren, Bo Setterlind, Edith Södergran, Karl Vennberg och Beppe Wolgers. Hur Astrid Lindgren i många fall också varit före sin tid är något som Edström noterar, bl.a. när hon framhåller den moderna appellen i en bok som *Mio, min Mio*. I skildringen av det ensamma, förörättade barnet föregriper Lindgren den svarta pedagogiken, vilken lanserades av Alice Miller och vilken senare även återfinns i Sven Delblancs författarskap.

En annan intressant linje som Edström följer i Lindgrens sagor är det metafiktiva draget, vilket kan urskiljas redan i *Nils Karlsson Pyssling*. Särskilt tydligt är meta-greppet i *Mio, min Mio*, där Mio blir klart medveten om att han agerar i en saga. *Sunnanäng* kan, menar Edström, läsas som en metasaga som djupast sett handlar om inspirationens betydelse. Olika aspekter på konstnärskapet återkommer i flera andra sagor. Enligt Ed-

ström berättar Astrid Lindgren om och om igen sagan om sin egen tillblivelse som diktare.

Det går inte att ta miste på Edströms stora beundran för Lindgrens konstnärskap. Ibland får framställningen drag av panegyrik, och kanske används orden "mästerverk" och "mästerlig" alltför frikostigt. Men en sådan anmärkning är perifer och får på intet sätt undanskymma att *Astrid Lindgren och sagans makt* är ett synnerligen uppslagsrikt och perspektivrikt verk, som utgör ett väsentligt bidrag till Lindgren-forskningen. Vivi Edström skriver inspirerat och med ledig elegans. Hon pekar ut utvecklingslinjer och diskuterar tematik och symbolik i Lindgrens författarskap. Hon tar också upp mottagandet och kritiken av Lindgrens sagor, både samtidens reaktioner och senare diskussioner av författarskapet. Framförallt rör hon sig som framgått lika hemvant inom det barnlitterära som det vuxenlitterära fältet och lyfter fram spännande samband, gemensamma mönster och koder.

Lena Kåreland

Documentarism in Scandinavian Literature, red. Poul Houe & Sven Hakon Rossel (Internationale Forschung- en zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft 18). Editions Rodopi B.V., Amsterdam – Atlanta, GA 1997 (230s.).

Skandinavister från Europa och USA samlades 1994 i Cerisy-la-Salle i Frankrike för att föreläsa om och debattera dokumentarismen i skandinavisk, särskilt svensk litteratur 1960–1980. Diskurserna föreligger nu i tryck tillsammans med en transkription av den "informella diskussion" (s. 108) forskarna tog del i tillsammans med den speciellt inbjudne Per Olov Enquist. *Documentarism in Scandinavian Literature* bjuder på en högst blandad konfekt, vilket kan synas vara helt i sin ordning med tanke på att fenomenet "dokumentarism" långt ifrån hör till litteraturhistoriens obsoleta arter: infallsvinklar och gränsdragningar är inte givna. Den så kallade dokumentärromanen, till exempel, har i teorin ifrågasatts som genre särskiljbar från romanen i allmänhet, samtidigt som den i praktiken tycks leva i full vigör och även uppfattas som specifik. Ett notervärt svenskt exempel från senare tid är Steve Sem-Sandbergs verkningfulla *Theres* (1996) om Ulrike Meinhof. Forskarnas situation har inte underlättats av de dokumentära drag som till och från uppträder i den "postmodernistiska" romanen med dess många gånger skärpta kunskapsrelativism.

Redaktörerna har disponerat bidragen i tre avdelningar: "den dokumentära litteraturens historia och teori", "dokumentär litteratur i Sverige", och slutligen "dokumentarism i Danmark och Norge". En av re-

daktörerna, Sven H. Rossel från universitetet i Wien, har dessutom skrivit en inledande presentation av ämnet och volymen. Som vanligt i dessa sammanhang in-tar Per Olov Enquists författarskap en framträdande plats. Inte mindre än sex av bokens arton nummer be-fattar sig direkt med hans verk – de mer översiktliga föredrag som också omnämner Enquists arbeten oräk-nade. Det är passande att Rolf Yrliid som mycket tidig dokumentarismforskare får inleda den teoretiska avdel-ningen med en utläggning och ett definitionsförsök av den dokumentära litteraturen; texten känns för övrigt igen från *TFL* 1996: 1. Även i Yrliids definition skymtar Enquist och särskilt *Legionärerna* (1968) i bakgrunden.

Beata Agrells bidrag till den första principiellt inrik-tade avdelningen känns likaledes igen från tidigare pub-likationer, närmare bestämt *Romanen som forskningsresa*. *Forskningsresan som roman* om sextioalets nya prosa från 1993. Idén om det dokumentära greppet som en ”emblematiske tankeform”, relaterad till Linda Hutche-sons begrepp ”historiografisk metafiction”, appliceras här som tidigare främst på Enquists *Hess* (1966). Teorin är snillrik om än egenartad, men tar likväl del i en all-män tendens i volymen. Föreställningen om bruket av dokumentärt stoff som ett sätt att skapa en känsla av autenticitet och stegrad realism anses vanligen som missvisande och förlegad. Så presenterar till exempel Jo-nas Ingvarsson det dokumentära inslaget i den ”do-kumentaristiska” litteraturen som ett ”medium” i en lit-terär ”strategi”, snarare än ett sätt att försöka återgripa på en föregiven verklighet eller historieskrivning. Kon-texten är i detta fall bokens förändrade position i en ny massmedial konkurrenssituation och verklighetsbild. Infallsvinkeln ter sig fruktbar men skulle behöva prövas och problematiseras i konkreta textanalyser.

Till dessa inläggs i den första avdelningen skall läggas två texter om reportaget av Clas Zilliacus respektive Phi-lippe Bouquet. Första avdelningens litterära distansering till det dokumentära som sådant återkommer i den and-ra avdelningen med Poul Houes föredrag om Per Olov Sundmans dokumentarism, ”Knowledgeable Represen-tation of Unknowable Man”. Houe tecknar en utveck-ling i författarskapet som skulle innebära att Sundman från och med *Undersökningen* (1958) överger alla försök att åstadkomma ”representation” – ”representational discourse”. Efter denna roman står han ”fri” att uttryck-ligen lägga fram och tematisera de fiktiva inslagen i sin dokumentarism (s. 168). Resonemanget övertygar inte, särskilt som Houe avslutningsvis exemplifierar med *In-genjör Andréés luftfärd* (1967). Romanen misslyckas i att dokumentera personen Andréé, menar Houe, han för-blir för läsare och författare oåtkomlig. Så långt allt väl, men dock i full överensstämmelse med den yngre femtiotalshistorien Sundmans åsikter. Vidare vill Houe i detta misslyckande se ett slags ”självdekonstruk-

tion”: ”The construction of Andréé’s self takes place in a narrative mode of self-deconstruction” (s. 172). Till att börja med skildras romanens Andréégestalt av den fik-tive berättaren Fränkel, alltså i ett utifrånperspektiv. För det andra är den på ett överraskande omodernt sätt grovt tendentiös: det är ingen överdrift att säga att romanen direkt *påstår* att Andréé utförde sin huvudlösa expedi-tion utifrån vissa bestämda skäl och orsaker. Ätminstone i det avseendet görs Andréé fullt begriplig i romanen. Lägg därtill att det självkritiska drag som många efter *Legionärerna* uppfattat som genrespecifikt för dokumen-tärromanen är fullständigt frånvarande i *Ingenjör And-réés luftfärd*. Houes tolkning bygger helt enkelt på en skev bild av romanen som litterär text.

Den omnämnda distanseringen till det dokument-äras fakticitet fortsätter i den andra avdelningen även i form av Jean-Marie Bretagnes och Eva Ekselius’ gemen-samma intresse för författaren ”bakom” den doku-mentära texten samt för dess tematiska strukturer, vilka knappast kan betraktas som annat än allmänlitterära. Bretagne vill i Enquists dokumentarism framför allt se gestaltningen av vår tids oförmåga att gå från ord till handling och att finna bestående värden att handla uti-från. Oförmågan har sin botten i en förlust av jämvikt, ”a loss of balance”. Det är i sådana fall en förlust som med fördel begrundas tillsammans med Ekselius’ ut-läggning av melankolin och förlusten av en metafysisk ordning i samme författares romaner och pjäser (”Mel-ancholy and the Loss of Metaphysical Order in Per Olov Enquist’s Novels and Plays”). Här möter man åter-igen tankegångar och resultat bekanta sedan tidigare. Ekselius utgår från sin tematiskt anlagda avhandling om Enquists författarskap (*Andas fram mitt ansikte. Om den mytiska och djuppsykologiska strukturen hos Per Olov En-quist*, 1996) för att framhäva den lyriska, ”romantiska” underströmningen till texternas ”realistiska” yta. Det är nu som tidigare en viktig justering av de Enquist-analyser som glömmer denna kontinuitet i författarska-pet för den i förstone mer påtagliga samhällsdebate-rande dokumentarismen.

Avsnittet om den svenska dokumentarismen innefat-tar vidare ett par texter om Enquists dramatik samt en om berättandet i Sara Lidmans *Tjårdalen* (1953), av Gu-nilla Anderman, Egil Törnqvist respektive Tatiana Tch-esnokova. Att dokumentarismen inte saknar rötter och paralleller i äldre litteratur framgår slutligen av Ross Shidellers bidrag kring den objektive berättarens pro-blem i Zolas naturalism och hos Enquist och P. C. Jer-sild, men också av Thomas Bredsdorffs inlägg i bokens tredje avdelning om dokumentarismen som ”formell kategori” i 1800-talets danska novellkonst. Bredsdorffs för novellteoretikern mycket tänkvärda artikel tar dock inte sin utgångspunkt i dokumentarismen utan i fors-karnas svårigheter att bestämma 1800-talets realistiska

novell som genre. Till de strukturella dragen vill han lägga en förbisedd retorisk, bestående av den inskrivne berättarens funktion som autenticitetsskapande vittne till de händelser som relateras. Likheten med den i dokumentärromanen enligt Yrlied ofta synliga och resonerande berättaren är ju uppenbar (s. 35).

Volymen får sin avslutning i två studier av Thorkild Hansen respektive Dag Solstad. Dessa nedslag i *Documentarism in Scandinavian Literature* får exemplifiera bredden och stimulansen i bokens perspektiv på ämnet. I forskarnas enträgna försök att närma sig dokumentarismen och dess underavdelningar saknas emellertid en fortsatt kritisk reflektion över den dokumentära textens pragmatiska dimension, antydd i till exempel Agrells och Bredsdorffs studier. Den till synes förlegade frågan om fiktion och verklighet i den dokumentära texten har rimligen olika innerbördor och svar för en akademisk "super-reader" och en nöjesläsare som köper *Legionärerna* på väg till nattåget till Hamburg eller Umeå, för en romanläsare från sextioalet och en från nittioalet. Med tanke på att de flesta forskare åtminstone till skenet har övergivit tanken om den litterära texten som ett autonomt objekt, så borde denna grundläggande relativism även ge sitt utslag i studiet av dokumentarismen och dess eventuella fiktionsproblem. Som potentiellt sociogram är den just ett "eventuellt", det vill säga med läsaren varierande problem med många intressanta ideologiska aspekter.

Peter Hansen

Carl Michael Bellmans skrifter 19. Standardupplaga utgiven av Bellmansällskapet. Översättningar. Med kommentarer av Gunnar Hillbom, Sigbrit Swahn, Sven Christer Swahn, Andreas Sanesi, Birgit Stolt. Stockholm 1997 (282 + 161 s.).

Den stora editionen av Bellmans samlade skrifter – känd under beteckningen Standardupplagan – har mig veterligen aldrig förr recenserats i en facktidsskrift. Det kan fattas som ett uttryck för den vanliga nonchalansen gentemot kommentatorernas mödor. En utgivare som förser en klassiker med kommentarer, lärda och upplysande, blir i regel föga tackad och uselt betald. Vill han tävla om en tjänst är det små utsikter att de sakkunniga ska beakta hans utgåva. Han kommer att med tiden upptäcka att andra forskare utnyttjar hans kommentarer utan att ange fyndorten. Utgivarna är humanisternas straffkompani.

Professor Olof Byström har gjort den största insatsen som utgivare av Standardupplagan. Men värvet har för många år sedan övertagits av docent Gunnar Hillbom, fin Bellmanskännare som sig vederbör. Det senaste bandet bär titeln *Översättningar*. Jag tror att många blir

överraskade av Bellmans produktivitet i det här avseendet, störst dock i hans yngre år. Han övergick snart nog till att skriva egna dikter, en poesi av helt annat slag än hans ungdoms andliga övningar. Det är uppenbart att tonåringen Bellman har tänkt sig ett framtida skriftstälarskap inom den kristliga och allmänt uppbyggliga litteraturen.

Redaktören Hillbom ger de inledande orden till den fylliga kommentaren. Det har inte riktigt lyckats för honom. Första meningen lyder: "Med föreliggande volym avslutas Bellmansällskapet[s] standardupplaga av *Carl Michael Bellmans skrifter*". Det är både rätt och fel. Delen *Översättningar* bär nummer 19, vilket mycket riktigt är sista numret. Men Hillbom glömmer att tala om att fem volymer fortfarande är outgivna (n:ris 13:2, 14, 16–18). Nummer 18 får vi till våren, Torkel Stålmårchs utgåva av Bellmans prosa, men ett par av de återstående delarna vilar i ett mer avlägset fjärran. Därefter låter Hillbom oss veta att det "ingalunda varit självklart" att översättningarna skulle utges. Han anger en rad skäl för att så ändå skett. Det är en överloppsgärning, det är självklart att Bellmans versöversättningar skall ingå i den vetenskapliga editionen av hans samlade skrifter. Nästan lika självklart är att man, som här, utesluter en stor prosaöversättning.

Professor Sigbrit Swahn har kommenterat översättningen av Du Fours *Undervisning lämnad af en fader till sin son*, som utkom 1757, men enligt Bellmans egen, sena uppgift utförd tre år tidigare, alltså när han bara var fjorton år. Påståendet förefaller överdrivet, men kan vara sant. Bellman hade informatorn Ludvig Ennes, vars kanske främsta uppgift var att utbilda hans litterära anlag. Samtiden fann helt naturligt att husläsaren bistod eleven eller till och med skrev i hans namn. Inför Bellmans produktion i tonären får man räkna med att Ennes kan ha haft sitt finger med i spelet överallt.

Swahn rättar två oriktiga uppgifter som jag har lämnat beträffande bokens innehåll och uppläggning. Verket föregås av Carl Michaels dedikation till farbrodern, som var konsul i Cadiz. Så följer en vershyllning till översättaren, skriven av Ennes, och till sist "En god väns företal till detta värkets översättning" (anonymt). Den gode vännen har alltid ansetts vara Ennes. Swahn hänför tillskriften till Bellman själv, utan att nämna den gamla attributionen. Men visst är Ennes författaren. Han talar i texten om informatorer och privatundervisning. Teolog som han var har han gett det andliga stort spelrum. Slutligen är hans språk gammaldags. Han har kvar barockens förkärlek för varierad ordupprepning ("väl och noga", "råa och villa [vilda]", "ledas och föras", "land och rike", m.fl.) och excellerar i långa meningar (meningarnas genomsnittslängd är 12½ rad, den längsta meningen slingrar sig över 27 rader, på 126 rader står tio meningar). Detta är inte den unge Bellmans språk.